

همایش ملی اقتصاد مقاومتی "چالشها، واقعیتها، راهکارها" دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

انسانها به عنوان سرمایه انسانی مهمترین منبع رشد بهره وری و توسعه اقتصادی در اقتصاد مقاومتی

فرشته متین نژاد دانشجوی دکترای مدیریت آموزشی

ایمیل: f.matin9518@gmail.com

فردین باتمانی دکترای مدیریت آموزشی هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی سنندج

مرتضی عسگری دانشجوی دکترای فلسفه - دانشگاه پیام نور استان کرمانشاه

چکیده

سرمایه انسانی تلفیقی از ویژگی ژنتیک، توانمندیهای احراز شده، مهارتها و تجربیات کسب شده توسط فرد در طول زندگی است سرمایه انسانی در واقع چیزی جز تواناییهای افراد برای اداره زندگی نیست و از آنجا که این موضوع در زمینه اقتصادی مطرح می شود، این تواناییها معطوف به تولید کالاها و خدماتی است که در زندگی کاربرد دارد، امور آنرا تسهیل می کند، و به فعالیتهای آن رونق و رشد می بخشد. مهمترین اختلاف بین کشورهای پیشرفته صنعتی و کشورهای کم درآمد ناشی از سرمایه انسانی است. کارکردهای سرمایه انسانی را می توان موارد ذیل دانست: ۱- سرمایه انسانی کیفیت و کمیت تولید را بهبود می بخشد. ۲- سرمایه انسانی ارزش نیروی کار را افزایش می دهد. ۳- سرمایه انسانی جزء اصلی ترین پیشنیازهای دستیابی به رشد اقتصادی است. ۴- افزایش تحرک اجتماعی، افزایش ضریب اطمینان نسبت به تحقق شعارهای رشد و... این مقاله درصدد است با مقایسه کشورهای که رشد اقتصادی داشته اند و نشان دادن اینکه کسب سهم عمده ای از این رشد مربوط به نیروی انسانی است راهکارهای مقابله با بحران های اقتصادی که عمده ترین آن ارائه نسخه بومی از اقتصاد ملی می باشد را مطرح نماید.

کلید واژه: سرمایه انسانی، رشد بهره وری، توسعه اقتصادی، اقتصاد مقاومتی

مقدمه :

" ما امروز مقابل یک فشار جهانی قرار داریم ، دشمنی وجود دارد در دنیا که می خواهد با فشار اقتصاد پویا تحریم ، سلطه یا هریمنی خودش را برگرداند به این کشور . ما باید یک اقتصاد مقاومتی واقعی در کشور به وجود بیاوریم . "مقام معظم رهبری (۸۹/۶/۱۶) سرمایه گذاری ، عامل عمده پیشرفت اقتصادی بشمار می آید و به معنی عام عبارت است از تمام هزینه هایی که موجب ابقاء افزایش ظرفیت های تولید و ایجاد درآمد می شود تنها سرمایه های مادی جوابگو نیست بلکه سرمایه انسانی به عنوان یک متغیر اصلی باید وارد مدلهای رشد شود.

ویژگی های کیفی افراد سرمایه آنها هستند ، سرمایه انسانی نه سرمایه فیزیکی نه سرمایه مالی محسوب می شود بلکه سرمایه انسانی به عنوان دانش ، مهارت ، خلاقیت و سلامت فرد تعریف شده است . (بکر ۲۰۰۲)

علم اقتصاد با دو پدیده سرو کار دارد که عبارتند از علائق و منابع ، چون علائق امور روانی هستند ، اقتصاد با آنها سرو کار دارد . از طرف دیگر چون منابع اکثرا از ماده تشکیل شده است لذا اقتصاد با انسان سرو کار دارد و از طرفی انسانها منابع جدید مولد ثروت هستند و سرمایه انسانی دارایی است که در آینده موجب کسب درآمد می گردد .

در این مقاله با مطالعات کتابخانه ای که انجام گرفته است می خواهیم به این نتیجه دست یابیم که رشد اقتصادی با استفاده از سرمایه انسانی همراه خواهد بود و یقینا افراد ماهر و آموزش دیده منشاء رشد اقتصادی خواهند بود.

اقتصاد مقاومتی و اقتصاد اسلامی

منظور از مقاومتی بودن اقتصاد این است که بصورت فعال و پویا در مقابل موانع پیشرفت مقاومت کنیم و برای مقاومت باید با نظامات و تحولات جهانی آشنا باشیم که متاسفانه در دانشگاههای ما این موارد بسیار کم دیده می شود و تربیت نیروی انسانی در حوزه برنامه ریزی و نظریه پردازی اقتصادی صورت نمی گیرد که باید به این سمت حرکت کرد و با آینده پژوهی دقیق و عالمانه تمامی فرصتهای آتی دشمن را برای ضربه زدن به اقتصاد کشور شناسایی کرده و راهکارهای مناسب را در سطوح مختلف به کار گیرد در این صورت است که ما می توانیم تهدیدها را تبدیل به فرصت کرده در زمینه جهش کشور را فراهم کنیم .

همایش ملی اقتصاد مقاومتی "چالشها، واقعیتها، راهکارها" دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

روح مقاومت در اقتصادی مقاومتی موج می زند و اعلام آمادگی برخورد با سخت ترین شرایط موجود را دارد و اقتصاد مقاومتی بر این موضوع دلالت می کند که فشارها و ضربه های اقتصادی از سوی نیروهای متخاصم سد راه پیشرفت جامعه که باید بر آن غلبه کرد.

بخش عمده ای که در این حوزه مطرح است ناآگاهی اقتصاددانان است که نوعا در مسیری سیاستگذاری می کنند که خاص جریان مثلث اقتصاد تهاجمی غرب علیه اقتصاد ما است و باید با آموزش های حرفه ای و خاص باید نیروهای اقتصاد با پژوهش و مطالعه در شیوه های جدید تدوین برنامه های اقتصادی و بومی نمودن این مطالعات و سنجیدن قابلیت اجرایی این مطالعات تهدیدها را تبدیل به فرصت نمایند.

با توجه به جهان بینی خاص کشور مولفه های اقتصاد اسلامی که شامل مجموعه ای از دستور العمل ها و آموزه های دین مبین اسلام که در پی انتظام بخشیدن به مفاهیم مبنایی اقتصاد از جمله تعیین دامنه ی عمل مصرف کننده و تولید کننده از یکسو و شرایط بازار و سود از دیگر سو می باشد را عملی نموده و در شرایط حاضر با توجه به تاثیر و تاثیر متغیرهای درونی و بیرونی، نقاط ضعف و قوت و منافذ آسیب زنده، کاستی ها، فرصت ها و تهدیدها و از همه مهم تر براساس دستورات دین اسلام و اقتصاد اسلامی و با هدف طراحی و ترسیم الگوی اقتصاد اسلامی - ایرانی در اقتصاد ایران راههای تحقق اقتصاد مقاومتی واقعی را جست و جو کنیم.

با نگاهی معطوف به نظریات دانشمندان برجسته ی علم اقتصاد از آدام اسمیت گرفته تا ریکاردو، مارشال، کینز، مالتوس، شومپتر، مارکس، روستو، نورکس، نلسون، هیرشمن و دیگران، در می یابیم که حتی این اقتصاددانان مختلف راه یگانه ای که همه روی آن توافق داشته باشند برای رسیدن به توسعه ارائه نداده اند. بدیهی است که هر اقتصاد دانی با توجه به ویژگی های جامعه خود نظریاتی را بیان کرده است، بطور مثال در زمان آدام اسمیت که جامعه بیشتر به صورت کشاورزی و شرایط نزدیک به رقابت کامل بوده است نظام بازار آزاد کارای داشته است یا در زمان ریکاردو که مسئله زمین و کمیابی آن مطرح شد بدون شک شرایط ویژه اروپا و جزیره ای بودن بریتانیا که در بدبینی ریکاردو موثر بود، منجر به نظریات وی شد.

بنابراین اگر کشوری مایل به پیشرفت و توسعه است باید الگوهای متناسب با شرایط خود بیابد، طبیعی است که شرایط کنونی اقتصاد ایران شبیه هیچ کشوری نیست نه از نظر نظام اقتصادی و نه از نظر اجتماعی و سیاسی، با گذشت به سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی باید اعتراف نمود هنوز مبانی اقتصاد اسلامی بطور کامل در اقتصاد جامعه بکار گرفته نمی شود و آنطور که شایسته است آموزه های اسلامی برای رشد جامعه معرفی نشده است.

همایش ملی اقتصاد مقاومتی "حالشها، واقعیتها، راهکارها" دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

در حقیقت می توان گفت که آموزه های اقتصاد اسلامی توان کاربست یا به معنای دیگر از این ظرفیت و قابلیت برخوردار است تا کشورهای اسلامی را به سطوح بالایی از توسعه اقتصادی و اجتماعی رهنمون سازد، چرا که با مروری بر تاریخ صدر اسلام در می یابیم که در همان ابتدا پیامبر مکرم اسلام (ص) شرایطی بدتر از تحریم حال حاضر را داشت زمانی که برای ساختار سازی حکومت خود به شعب ابی طالب تبعید شد و در شرایطی که محیط پیرامون با او و یارانش قطع ارتباط کردند ولی ایشان با بکار بردن دستورات اسلامی در این شرایط سخت سه سال پایداری نمودند و در حقیقت با پیاده نمودن اقتصاد مقاومتی اسلامی توانستند بر دشمنان خود پیروز شوند.

در زمینه توسعه اقتصادی در چارچوب اسلامی افراد مختلفی تحقیق کرده اند یکی از این افراد خورشید احمد دانشمند پاکستانی است؛ "به عقیده وی کشورهای اسلامی دچار توسعه نیافتگی گسترده هستند یعنی دچار عدم استفاده یا استفاده اندک از منابع انسانی، فیزیکی، فقر، رکود و عقب ماندگی حاصل از آن؛ در اقتصاد کشورهای مسلمان ناهنجاریهای ساختاری عظیمی وجود دارد و اکثر کشورهای اسلامی نتوانسته اند موتور رشد را بومی کنند. (احمد، ۱۳۷۴: ۲۳۴)

پور یزدان پرست (۱۳۸۳) بر این عقیده است که نظام آموزش و اقتصاد ایران پس از انقلاب تغییر چندانی نداشته و مشکلات این نظام را در ۵ عنوان مطرح کرده است که عبارتند از: ارتباط نداشتن آموزه های علم اقتصاد با اعتقادات اسلامی؛ بیگانگی آموزه های علم اقتصاد از واقعیات جامعه ایرانی؛ ترجمه گرایی و دور بودن از مرزهای دانش علم اقتصاد؛ بی توجهی آموزه های علم اقتصاد به روابط ناعادلانه حاکم بر اقتصاد؛ بی توجهی علم اقتصاد به اصول مدیریتی اقتصادی و نقش دولت.

اگر برای مسلمانان دستورات شارع مقدس در ارتباط با عوامل موثر بر اقتصاد تبیین شود بطور مسلم در اقتصاد اسلامی تاثیر بسزایی دارد که جهت عملی نمودن این مسئله نیاز به نیروی انسانی فعال و آموزش دیده می باشد چرا که برای توسعه اقتصادی، سرمایه نقش مهمی ایفا می کند و بزرگترین سرمایه انسان است ولی انسانی که سالم، دانا و دارای دانش و مهارت باشد.

هدف هر سیاست اقتصادی از بین بردن فقر و فراهم نمودن رفاه برای بشر است و با سرمایه گذاری در نیروی انسانی می توان به این هدف نائل شد، نیروی انسانی اگر خام یعنی فاقد دانش و مهارت کافی باشد، نمی تواند نقشی در پیشرفت داشته باشد، نیروی انسانی ماهر علاوه بر اینکه به عنوان یک نهاد در تابع تولید مورد استفاده قرار می گیرد دارای نقش فراتر در توسعه می باشد که همان نقش مدیریتی یا تدبیر امور است.

همایش ملی اقتصاد معاومتی "حالشما، واقعیتها، راهکارها" دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

بهترین و مطمئن ترین راه رسیدن به رفاه و توسعه، تولید سرانه انسانی شایسته از طریق ایجاد و گسترش نظام آموزشی مترقی و کم نقص است، سرمایه گذاری بر روی انسانها منجر به ظهور برخی ارزشهای اجتماعی می شود که آنها نیز موجب ارزشهای اقتصادی و فردی و اجتماعی هر چند به صورت غیر مستقیم خواهند بود و این آثار غیر مادی است.

هاریسون بیان می دارد: "منابع انسانی پایه اصلی ثروت ملت ها را تشکیل می دهد." سرمایه و منابع طبیعی عوامل تبعی تولیدند در حالی که انسانها عوامل فعالی هستند که سرمایه ها را متراکم می سازند و توسعه ملی را به جلو می برند، بوضوح کشوری که نتواند مهارت ها و دانش مردمش را توسعه بدهد و از آن در اقتصاد ملی به نحو موثری بهره برداری کند، قادر نیست هیچ چیز دیگری را توسعه بخشد.

شاید تا کنون بارها آمار مربوط به رشد و توسعه اقتصادی کشورهای مختلف دنیا را دیده باشید، اما بجاست که بار دیگر به چند نظام اقتصادی کنونی جهان که به سرعت در حال رشدند بنگریم و علل تحولات آنها را جستجو نماییم. معمولاً کشورهای آلمان و ژاپن مثال زده می شوند، وقتی پس از پایان جنگ جهانی دوم، ۱۲ میلیون آواره ی گرسنه از آلمان شرقی به آلمان غربی رانده شدند، علمای اقتصاد پنداشتند که ۱۲ میلیون بیکار بر تعداد بیکاران آلمان غربی اضافه شد اما همین ملت به مدد دانش و مهارت خود و با کمترین امکانات، به کار پرداخت و ظرف ده سال میزان درآمد ملی کشور خود را به سطح قبل از جنگ رساند و امروز یکی از هفت قدرت بزرگ اقتصادی دنیاست این ترقی را که با معادلات اقتصادی آن روز سازگار نبود معجزه آلمان نامیدند.

کار ژاپنی ها نیز کمتر از معجزه نبود. میراث جنگ جهانی دوم برای آنها ۱۱۹ شهر بزرگ ویران علاوه بر هیروشیما و ناکازاکی؛ ۳ میلیون کشته، مفقود و معلول؛ و ۲/۲ میلیون خانه ویران شده بالغ بر ۱۰۵۷ میلیارد ین از مجموع ۱۸۸۹ میلیارد ین ثروت ملی آن روز ژاپن بود. میزان سرمایه گذاری خارجی ژاپن که بر اثر جنگ از بین رفت ۵۱۰۴ میلیارد ین برآورد شد که تقریباً ۳ برابر تولید ناخالص ملی در سال ۱۹۹۴ بود. در سال ۱۹۵۲ وقتی اشغال متفقین به پایان رسید تولید ناخالص ملی ژاپن تقریباً یک سوم تولید ناخالص ملی فرانسه یا انگلستان بود اما ظرف مدت کمتر از سی سال تولید ناخالص ملی آن به حد مجموع فرانسه و انگلستان یا کمی بیش از نصف امریکا رسید.

ژاپن در سال ۱۸۷۰ میلادی اگرچه از نظر اقتصادی فقیر بود ولی به قول لستر تارو در واقع یک غول خفته بود. میزان سواد مردم ژاپن در اوایل قرن نوزدهم به اندازه انگلستان بود و توانایی دانش فنی اش در آغاز قرن بیستم در سطحی بود که در سال ۱۹۰۴ توانست با قدرتی بزرگ چون روسیه وارد جنگ شود و آن را شکست دهد.

دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

همایش ملی اقتصاد مقاومتی "چالشها، واقعیتها، راهکارها"

پس با مطالعه رشد اقتصادی کشورها در می یابیم که باید دنبال یک نسخه بومی باشیم و یکی از عوامل مهم اسلامی نبودن اقتصاد ایران، نبود نظریه ای مدون درباره ی اقتصاد اسلامی است، رسیدن به این هدف، مستلزم برنامه ریزی جدی درباره اقتصاد اسلامی در دو حوزه آموزش و پژوهش است و متأسفانه پژوهش در این زمینه ناکافی می باشد و به لحاظ فقدان مدل های آماده قابل ارائه سرمایه گذاری جدی روی آن انجام نمی شود و همین نیز سبب می شود که پژوهش اقتصاد اسلامی با کندی صورت بگیرد در زمینه آموزش نیز همین معضل مطرح است. (فراهانی فرد ۱۳۸۴) و نبود نیروهای آموزش دیده تحقیق و پژوهش در حوزه اقتصاد اسلامی را با چالش مواجه ساخته است و این مسئله نیازمند توجه و سرمایه گذاری جدی می باشد.

در واقع بقای نظام پژوهشی، وابسته به توفیق نظام آموزشی است و حیات نظام آموزشی به پویایی نظام پژوهشی، وابسته است براساس نظر درخشان (۱۳۸۱) پژوهشگران و اقتصاد دانان رکن اصلی نظام پژوهشی اقتصاد هستند که خود حاصل نظام آموزشی اقتصادداند، بنابراین نظام آموزشی اقتصاد، نیاز اصلی نظام پژوهشی یعنی پژوهشگران و اقتصاددانان را تربیت می کند اما در عین حال از نتیجه نظام پژوهشی یعنی تولید دانش اقتصاد تغذیه می شود.

پس نتیجه می گیریم که سرمایه انسانی اصلی ترین ابزار توسعه اجتماعی و اقتصادی است و مهمترین اختلاف بین کشورهای پیشرفته صنعتی و کشورهای کم درآمد ناشی از سرمایه انسانی است.

اکنون اقتصاد کشور با توجه به تحریم هایی که غرب علیه ایران وضع کرده در شرایطی قرار گرفته است که نیازمند توجه بیشتر به خود است و اقتصاد باید بیشتر به سمت مصرف کالاهای داخلی و توجه به سمت منابع و توانمندیهای داخلی سوق پیدا می کند.

اقتصاد مقاومتی نیازمند سیاست گذاری دقیق است و نیازمند یک اقدام بلند مدت و رویکردی ایجاد و دور اندیشانه دارد، در این رویکرد باید در پی اقتصاد ایده آلی باشیم که هم اسلامی باشد و هم ما را به جایگاه اقتصاد اول منطقه برساند، اقتصادی که برای جهان اسلام الهام بخش و کارآمد بوده و زمینه ساز تشکیل تمدن بزرگ اسلامی باشد.

نتیجه گیری :

با بیان مطالب ذکر شده می توان با بهره گیری از موارد ذیل به سمت اقتصادی پویا حرکت نمود.

همایش ملی اقتصاد معاومتی "حالشها، واقعیتها، راهکارها" دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

- ۱- سرمایه گذاری در نیروی انسانی بعنوان یک هدف اساسی می توان راهگشا در تمامی بحرانها باشد و همانطوری که کشور عزیزمان ایران با تکیه بر نیروی انسانی به خود کفایی دفاعی در دوران جنگ رسید باید در حوزه اقتصاد نیز انقلابی در نیروی انسانی اتفاق بیافتد و با تکیه بر پژوهش و آموزش در حوزه تربیت نیروهای خلاق تلاش شود.
- ۲- افزایش بهره وری در تولید با استفاده از نیروهای متخصص که منجر به کاهش قیمت تمام شده تولیدات و کیفیت بهتر و خدمات بیشتر در رقابت با تولیدات خارجی و کاهش واردات با حمایت از تولید ملی به ویژه تولیدات استراتژیک
- ۳- با تربیت نیروهای متخصص و تشکیل تیم های حرفه ای در سیستم دانش فنی ، خطوط تولید ارتقاء ایجاد نموده و با رشد فنی کاهش واردات را خواهیم داشت .
- ۴- تبدیل کردن علم به عمل به این صورت که بستر لازم در اختیار عمل قرار گیرد و با تبدیل علم و دانش به محصول ، در صنایع به سمت خود کفایی حرکت کنیم.
- ۵- تبدیل تهدیدها به فرصت های مناسب با برقراری ارتباطات خاص با برخی کشورهای دوست و گسترش ارتباطات اقتصادی

منابع و ماخذ:

- ۱- آهنچیان ،محمد رضا ؛متوسلی ،محمود؛ اقتصاد آموزش و پرورش ؛ ۱۳۸۱، تهران ۱۳۸۱، سمت
 - ۲- تودارو ، مایکل ، توسعه اقتصادی در جهان سوم جلد اول ترجمه غلامعلی فرهادی ، سازمان برنامه و بودجه ؛ تهران ۱۳۶۵ ص ۴۷۳
 - ۳- ویزی ،جان ؛ اقتصاد آموزش و پرورش ؛ ترجمه محمد برهان منش ؛ دانشگاه تهران ، ۱۳۵۶
 - ۴- عماد زاده ، مصطفی ؛ مباحثی از اقتصاد آموزش و پرورش ؛ انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان ، ۱۳۷۵
 - ۵- فریدمن ، میلتون و فریدمن رز (۱۳۷۸)، آزادی انتخاب، ترجمه حسین حکیم زاده جهرمی، نشر و پژوهش فرزانه روز
 - ۶- قره باغیان، مرتضی (۱۳۷۰)، اقتصاد رشد و توسعه، ج ۱، نشر نی.
 - ۷- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، شاخص های اقتصاد کلان، ۱۳۸۵ (سالهای مختلف)
 - ۸- العسل، ابراهیم (۱۳۷۸)، توسعه در اسلام، ترجمه عباس عرب، انتشارات آستان قدس رضوی
 - ۹- احمد، خورشید (۱۳۷۴)، مطالعاتی در اقتصاد اسلامی، ترجمه محمد جواد مهدوی، چاپ اول، انتشارات آستان قدس رضوی
 - ۱۰- پوریزدان پرست، محمد هاشم، لزوم تحول در آموزه های علم اقتصاد، مجموعه مقالات دومین همایش (۱۳۸۳)
- مرکز تحقیقات اقتصاد ایران : آموزش و پژوهش (علم اقتصاد در ایران، تهران

همایش ملی اقتصاد معاومتی "حالشها، واقعیتها، راهکارها" دانشگاه رازی ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۴

- ۱۱- صدر، محمدباقر (۱۳۵۰) اقتصاد ما، ترجمه محمد کاظم موسوی، ج ۱، موسسه انتشارات اسلامی
- ۱۲- علی اکبری، حسن (۱۳۸۴)، تعریف اسلام از توسعه، مجموعه مقالات همایش اسلام و توسعه اقتصادی، موسسه فرهنگ و توسعه مشاوران
- ۱۳- جهانیان، ناصر (۱۳۷۸)، نقش دولت در توسعه از دیدگاه امام خمینی، فصلنامه تحقق اقتصاد اسلامی شماره ۳.
- ۱۴- دانشگاه تبریز: آسیب شناسی آموزش و پژوهش اقتصاد اسلامی، همایش تخصصی اقتصاد اسلامی، تبریز ۱۳۸۷ مصطفوی، سید محمد حسن
- ۱۵- فراهانی فرد، سعید، فصلنامه اقتصاد اسلامی، ش ۱۹، ۱۳۸۴
- ۱۶- عیوضلو، حسین و میسمی، حسین (۱۳۸۷)، بررسی اهمیت و نحوه اتخاذ رویکرد ترکیبی در تدریس علم اقتصاد: دانشگاه تبریز: راهکارهای عملی برای توسعه اقتصاد اسلامی، مجموعه مقالات همایش اقتصاد اسلامی، تبریز
- ۱۷- دادگر، یداله، اصلاح ابعادی از آموزش اقتصاد ایران به مثابه نزدیک شدن به اقتصاد بومی و دینی، چهارمین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴
- ۱۸- کریمی، زهرا، ارزش کاربردی پایان نامه های کارشناسی ارشد اقتصاد، مجموعه مقالات دومین همایش آموزش و در ایران. مرکز تحقیقات اقتصاد ایران پژوهش علم اقتصاد، تهران ۱۳۸۳
- ۱۹- نتاج امیری، قدرت تاثیرگذاری توصیه های سیاستی منتج از طرحهای پژوهشی در حل معضلات اقتصادی کشور، مرکز تحقیقات اقتصاد ایران: غلام مجموعه مقالات دومین همایش آموزش و پژوهش علم اقتصاد در ایران، تهران ۱۳۸۳
- ۲۰- درخشان، مسعود، بررسی تطبیقی نظام آموزش علم اقتصاد در ایران و سایر کشورها مجموعه مقالات اولین همایش: دستاوردهای آموزشی و پژوهشی علم اقتصاد در ایران دانشگاه علامه طباطبایی تهران، ۱۳۸۱